

O MAĎARSKEJ FILOZOFII

ONDREJ MÉSZÁROS, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Toto rozšírené číslo časopisu *Filozofia* Vám ponúka prierez súčasnou maďarskou filozofiou. Je to oblasť, ktorú napriek jej zemepisnej i ideovej blízkosti slovenskí čitatelia takmer nepoznajú. Snáď jedinou výnimkou je postava **Györgya Lukácsa**. Ale aj on bol recipovaný cez ideologické hľadiská. Mená **Arnolda Hausera** (1892-1978), **Karla Mannheima** (1893-1947) alebo **Wilhelma Szilasiho** (1889 -1966) neznejú cudzo, ale málokto ich spája s kultúrou, z ktorej vzišli. Aj v súčasnosti pôsobia viacero maďarských mysliteľov v zahraničí. Ich väzby s materskou krajinou – no najmä s filozofiou – však nie sú prerušené, preto sú právom zaraďovaní do maďarskej filozofie. Aj náš výber obsahuje štúdie dvoch v USA pôsobiacich autorov.

Maďarská a slovenská filozofia majú mnohé spoločné korene. Vďaka dlhému spolunajívaní týchto dvoch národov v jednom štátnom útvere je v niektorých prípadoch až absurdné pýtať sa na národnosť dotyčného mysliteľa. Používaný jazyk (latinčina) bol takisto dlho spoločný. Vzájomný vplyv neustal ani po zavedení a používaní národných jazykov. Jedným z príkladov môže byť činnosť **Michala Gregussa** (1793-1838) na bratislavskom lýceu. Tento presvedčený maďarský národovec tu učil Štúra a jeho druhov a oni ho akceptovali ako rozhladeného filozofa a tolerantného človeka. U protestantských autorov 19. storočia takmer niet rozdielov. Slovak či Maďar – obaja prešli tými istými nemeckými univerzitami a boli obmedzovaní tou istou školskou či cirkevnou politikou (viď napr. silnú paralelu medzi Vandrakom a Kuzmánym). Vzájomné vzďaľovanie týchto dvoch národných filozofií bolo podmienené až politickou odľahčenosťou Slovákov a Maďarov. Vznikla tým aj jazyková bariéra, ktorá vytvorila takmer informačné vákuum na oboch stranách. Že takýto stav – najmä vzhľadom na spoločnú minulosť – je neúnosný, snáď netreba zdôrazňovať.

Dejiny filozofického myslenia na Slovensku (1.zv., Bratislava 1987) podrobnejšie než všetky doterajšie maďarské spracovania uvádzajú aj mysliteľov, ktorých rovnakým právom možno zaradiť aj do slovenských, aj do maďarských dejín. Celkom pochopiteľne tu absentujú autori, ktorí písali len po maďarsky. V tomto našom krátkom úvodnom článku predstavíme najznámejších z nich a pokúsime sa načrtnúť uzlové body vývoja maďarskej filozofie.

Ako prvý predstúpil s plánom „pomáďarčenia“ jazyka vied a filozofie **János Apáczai Csere** (1625-1659). Vo svojom diele *Magyar Logikátska* (*Malá maďarská logika*, 1654) píše, že príčinou zaostávania Maďarska na poli vedy je nerozvinutosť školstva a malý počet kníh v materinskej reči. Jeho *Magyar Encyclopaedia* (*Maďarská Encyklopédia*, 1653) sa najmä v prvej časti opiera o Descarta. Najvýznamnejším počínom Apáczaiho je však nesporné to, že položil základy maďarskej filozofickej terminológie. Po týchto počiatkoch nasleduje viac ako storočná odmlka. Až v r. 1772 uverejnil **Bernard Sartori** (1735-1801) knihu *Magyar Nyelven Philosophia* (*Filozofia v maďarskom jazyku*), napísanú v duchu vtedajšej katolíckej doktríny.

Od konca 18. stor. sa už takmer nevedú žiadne spory o tom, v akom jazyku pestovať filozofiu. Namiesto toho začína zápas o terminologickú čistotu a presnosť, ktorý trvá až do súčasnosti. Najtvrdšie polemiky (najmä v 19. stor.) sa však vedú v oblasti ideovej orientácie:

na prelome 18. a 19. stor. spor o Kanta, v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. stor. spor o Hegela.

István Márton (1760-1831) vo svojom diele *Keresztén theologiusi morál (Kresťanská teologická morálka, 1796)* už považuje nesmrteľnosť a slobodu vôle za postuláty praktického rozumu. Svoj výklad Kantovho systému však po zákaze už nemohol vydať. Najtvrdším vtedajším odporcom Kantovej filozofie bol **József Rozgonyi** (1756-1823), ktorý ju považoval za protiklad náboženského učenia. Väčšina filozofov sa vyhýbala sporu o Kanta tým, že svoje presvedčenie príliš nedeklarovala. To otvorilo pole pre rôzne eklektické učenia v duchu leibnizovsko-wolffovskej filozofie. Možno však povedať, že v maďarskej filozofii zapustila najhlbšie korene kantovská orientácia. Dôkazom toho je značný vplyv J. F. Friesa v prvej polovici storočia (spomenieme len **Andreja Vandraka** (1807-1884) alebo **Gusztáva Szontagha** (1793-1858), najhorlivejšieho zástancu tzv. filozofie harmónie), prežívajúce kantovstvo v protestantskej filozofii až po 20. storočie, nadväznosť na novokantovstvo a originálne pokusy o teóriu hodnôt.

Spor o Hegelovu filozofiu prebiehal v dvoch etapách. Predstavitelia „berlinizmu“ (ako sa hegelovstvo nazývalo), **Lajos Tarczy** (1807-1881), **Gábor Szeremley** (1807-1867), **Károly Taubner** (1809-1860), začali so šírením Hegelovej filozofie vtedy, keď v Nemecku už bola v centre ideologických polemík. Aj preto ju napr. Szontagh odmieta z hľadiska nacionálneho (Szontagh sám sa pokúšal o vytvorenie „národnej“ filozofie). **József Vécsey** (1800-1855) však vytýka hegelovcom skutočné nedostatky, najmä terminologické nejasnosti. Druhá etapa sporu prebiehala v päťdesiatych rokoch; vtedy s pričinením **Jánosa Erdélyiho** (1814-1868) – ktorý bol zároveň významným historikom maďarskej filozofie – získalo hegelovstvo väčší priestor. Aktivizovali sa aj ďalší hegelovsky orientovaní myslitelia: **Cyryll Horváth** (1804-1884), **Károly Kerkápoly** (1824-1891).

V poslednej štvrtine 19. stor. majú vládnuce filozofické smery svojich predstaviteľov aj v Maďarsku. Pozitivismus a novokantovstvo sa vyvíjajú paralelne a autori, ktorí sa nerozhodli ani pre jeden z týchto smerov, sa zaoberajú dejinami filozofie – napr. **Endre Domanovszky** (1817-1895), **József Bánóczy** (1848-1926). Idey Büchnerovho a Vogtovho materializmu šíril **Ferenc Mentovich** (1819-1879). Pozitivismus dosiahol svoj vrchol v deväťdesiatych rokoch. **Imre Pauer** (1845-1930) v úvodnej štúdii novozaloženého filozofického časopisu *Athenaeum* za úlohu filozofie vyznačuje systematizáciu výsledkov jednotlivých vied. Skutočným orgánom pozitivismu sa však stal časopis **Huszadik Század**, v ktorom vychádzali v comtovskom a historickomaterialistickom duchu koncipované štúdie. Najradikálnejším predstaviteľom pozitivismu bol **Jenő Posch** (1859-1923), ktorý svoj systém nazýval ateistickým realizmom. Jeho filozofická psychológia odvodzuje všetky javy vnútornej skúsenosti z motorického princípu.

Novokantovstvo znamenalo v Maďarsku prenikavejšiu recepciu Kanta. Prvé spory o Kanta sa totiž viedli o jeho etické princípy a neskôr sa k nemu filozofi vzťahovali sprostredkovaním cez Kruga a Friesa. Priekopnícke dielo tu vytvoril **Bernát Alexander** (1850-1927), ktorý preložením *Prolegomen* a (spolu s Bánóczim) *Kritiky čistého rozumu* významným spôsobom prispel ku kultivácii maďarskej filozofickej terminológie.

Rozmach filozofického života koncom storočia bol živnou pôdou pre vznik prvého originálneho filozofického systému. **Károly Böhm** (1846-1911) – narodený a pochovaný v Banskej Bystrici – prešiel od Herbarta a Hegela cez Kanta až k vlastnému videniu sveta, v ktorom *Sein* a *Sollen* vystupujú ako rovnocenné faktory vytvárajúce ľudský svet. Najpôvodnejšou a najvplyvnejšou časťou Böhmovho filozofického systému bola *teória hodnôt*, ktorou predstihol nemecké iniciatívy. K Böhmovej škole patrili **György Bartók** (1882-1970: etika, dejiny filozofie), **László Ravasz** (1882-1975: estetika), **Sándor Makkai** (1890-1951: filozofia náboženstva).

Ďalším vplyvným filozofickým systémom v 20. stor. bola filozofia **Ákosa Paulera** (1876-1933). Pôvodne sa aj on snažil o zmierenie pozitivizmu a transcendentálneho idealizmu, neskôr sa však do centra jeho systému dostáva *pravda* ako objektívna hodnota. Od Böhma sa odlišuje najmä odmietaním subjektivismu. V pozadí Paulerovho myšlienkového systému stojí Leibnizova a Aristotelova metafyzika, Böhmová teória hodnôt, Bolzanova logika a Husserlova fenomenológia. Paulerovým žiakom bol **Béla Brandenstein** (1901-1989), ktorý po vojne pôsobil na univerzite v Saarbrückene a ktorého ontológia budovaná na fenomenologickom základe v neskoršom období ústi až do náboženskej filozofie.

Veľmi originálnym mysliteľom bol aj **Menyhért Palágyi** (1859-1924), ktorý značnú časť svojich diel napísal po nemecky. Jeho zaujímavým pokusom bola vzájomná redukcia času a priestoru smerujúca k filozofickým predpokladom teórie relativity (*Neue Theorie des Raumes und der Zeit* (Nová teória priestoru a času, 1901). Dodnes nebola docenená teória systému **Bélu Zalaiho** (1882-1915).

Popri pokusoch o metafyzické systémy bola v Maďarsku v medzivojnovom období najrozšírejšia orientácia na filozofiu kultúry a na duchovné dejiny. Boli to najmä reakcie na Diltheya, Windelbanda a Rickerta. Z tohto okruhu treba vyzdvihnúť **Gyulu Kornisa** (1885-1958) a **Józsefa Halasy-Nagya** (1885-1976).

Pripomenúť musíme aj už spomenutého **Wilhelma Szilasiho**, ktorý bol po prvej svetovej vojne Husserlovým spolupracovníkom, počas nacistickej éry žil vo Švajčiarsku a neskôr sa stal profesorom vo Freiburgu. Filozofia je podľa neho teóriou skúsenosti: má skúmať predpoklady skúsenosti, čím sa dostáva do súvislostí s prírodnými vedami.

Najznámejšími predstaviteľmi novoscholasticizmu v medzivojnovom období boli **Ottokár Prohászka** (1858-1927), **József Trikál** (1873-1950), **Antal Schütz** (1880-1951) a aj v zahraničí známy neotomista **Sándor Horváth** (1884-1956).

Vývoj maďarskej filozofie po druhej svetovej vojne je takmer identický s jej pohybom u nás. Charakterizuje ho hegemonia marxizmu. Rozdielny je snád v tom, že maďarskú filozofiu veľmi silne ovplyvňovala osobnosť **Györgya Lukácsa** (1885-1971). Lukács zosobňoval základné dilemy intelektuála 20. storočia, čo sa potom objektívizovalo v jeho životných peripetiách a v osudoch jeho žiakov. Lukács už vo svojom predmarxistickom období vytvoril vplyvné diela a aj ako marxista vyprovokoval mnohé diskusie. On sám prešiel od ortodoxného marxizmu v medzivojnovom období až ku grandióznemu pokusu o vybudovanie ontológie spoločenského bytia na konci svojho života. Tento živý príklad predpokladanej možnosti reformy marxizmu mal značný polarizačný vplyv na maďarskú filozofiu. Lukácsovi žiaci – **Ágnes Hellerová** (nar. 1929), **György Márkus** (nar. 1934), **Mihály Vajda** (nar. 1935) – tvrdo kritizovali nedôslednosti jeho pokusu a po Lukácsovej smrti boli obvinení z revizionizmu. Mnohí z nich museli po r. 1973 emigrovať. Aj ich pričinením však bola hegemonia marxizmu silne spochybnená. Okrem toho „mäkká diktatúra“ v Maďarsku umožňovala relatívne slobodnú bádateľskú činnosť a častejšie kontakty so západnými ideovými iniciatívami tak prinavrátili maďarskej filozofii jej stratenú reputáciu. Táto reputácia je založená na slušnej odbornej pripravenosti špičky filozofickej obce a na jej akceptovaní kultúrnou verejnosťou. Príkladom toho je narastajúci počet filozofických periodík a množstvo filozofických štúdií vo väčšine literárnych a kritických časopisov.

Medzi autormi štúdií publikovaných v tomto čísle sú myslitelia, ktorí boli členmi tzv. budapeštianskej školy (Ágnes Hellerová, Ferenc Fehér, Mihály Vajda, Miklós Almási), aj tí, na ktorých Lukács vplýval len sprostredkovane (Vilmos Sós), no aj tí, v centre záujmu ktorých stoja dejinnofilozofické otázky (Mária Ludassyová, István Fehér M., Márta Fehérová, László Tengelyi). Béla Bacsó (podobne ako M. Almási) sa zaoberá filozofickými otázkami umenia a Miklós Tamás Gáspár je typom filozofa, ktorý sa zapája aj do politiky. Hoci každý

výber je obmedzený, sme presvedčení, že predložené texty budú dobre reprezentovať súčasnú maďarskú filozofiu.

Na záver tohto úvodu sa chcem poďakovať Ágnes Hellerovej a Ferencovi Fehéroví za pomoc pri výbere autorov a štúdií, všetkým prekladateľom a Ľubici Hábovej za záverečnú jazykovú redakciu.

Výberová bibliografia k dejinám maďarskej filozofie:

- [1] A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn (Maďarské filozofické myslenia na začiatku storočia). Budapešť, Kossuth 1977.
- [2] A magyar marxista filozófia a két világháború között (Maďarská marxistická filozofia v medzivojnovom období). Budapešť, Kossuth 1979.
- [3] HANÁK, T.: Geschichte der Philosophie in Ungarn. Ein Grundriss. Mníchov 1990.
- [4] KECSKÉS, P.: A bölcsélet története főbb vonásaiban (Dejiny filozofie v jej základných rysoch). Budapešť, Athenaeum 1933.
- [5] KORNIS, G.: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése (Vývoj maďarskej filozofickej terminológie). In: Magyar Nyelv r. 1907, s. 97-104, 145-153, 193-201, 241-250, 301-307, 348-356.
- [6] SÁNDOR, P.: A magyar filozófia története 1900-1945 (Dejiny maďarskej filozofie 1900-1945) I-II. Budapešť, Magvető 1973.
- [7] STEINDLER, L.: Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer -Geschichtsschreibung. Freiburg - Mníchov 1988.